

Vadász János

Kerekes Lászlóra emlékezve

VOLT EGYSZER ÉS KELL LEGYEN ÚJRA EGY KULTURÁLIS ALAPTÖRVÉNY

Megjelent: Új Egyenlítő III/4. 2015 május, 18-23. old. Lásd Dr. Koncz Gábor hozzászólását: Javaslatok kidumáláshoz In: Új Egyenlítő, III/8-9. 2015 augusztus-szeptember, 40-41.old

A kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény alapvető, reformértékű változásokat indított el a fogalom-alkotásban, a közgyűjteményi-közművelődési közfeladatok megfogalmazásában, az intézmények (múzeumok, könyvtárak, közművelődési intézmények, levéltárak) korszerűsítésében, az állami, önkormányzati finanszírozásban, és lépésekre ösztönzött a feladatalapú foglalkoztatás létrehozásában is. A társadalom, főként a helyi társadalom vált nyertessé azzal, hogy kimondatott: a kulturális alapellátás közszolgálat. Minden polgár számára – anyagi, szociális, etnikai és minden egyéb helyzetétől függetlenül – alanyi jogon jár a jó színvonalú kulturális alapellátás/alapszolgáltatás. A törvényt 1997-ben több mint négyötödös egyetértéssel fogadta el a hat párti Országgyűlés. A kulturális (normatív és intézményi, illetve feladat szerinti) finanszírozást 1998-ban megduplázta a költségvetés. Érdekeltségi rendszert is kapcsolva hozzá. Ennek a lényege: minden önkormányzati plusz egy forint mellé az állam is vállalt odatenni még egy forintot, így ösztönözve a helyi források növelését. E törvény – a sok, kedvezőtlen tartalmú módosítás után – ma még hatályos ugyan, de a lényege: fogalom, feladat, intézmény, finanszírozás és foglalkoztatás sokszínű egysége, összhangja, alapértékei, a szakmaiság és a társadalom együttes szolgálata – eltűnt belőle, elveszett. Ideje van hát az összefogásnak és az együttes cselekvésnek azért, hogy az

eredeti, időtállóan bizonyult törekvések ismét érvényre juthassanak, s azokhoz újak is kapcsolódhassanak.

A magyar közgyűjteményi (könyvtári, levéltári, múzeumi) és közművelődési tevékenységek, közintézmények, alkotó-művelődő közösségek s a szakterületen dolgozók sem 1945 előtt, sem a felszabadulás után nem álltak a politikák figyelmének középpontjában.

Legyen a kultúra mindenkié! Ezzel a gondolattal 1945 után (elvileg) mindenki egyetértett. Ám e jámbor óhaj mégsem érvényesülhetett soha a valóságban. Jelszó maradt csupán a kulturális alapellátás/alapszolgáltatások, és a közintézmények, valamint a művelődő-alkotó közösségek szintjein.

Akciók, politikai mozgalmak – hosszabb-rövidebb ideig – fel-feltűntek persze ezeken a területeken is. 1945 után például a korábbi (jobbára keresztény-nemzeti szellemiségű) falusi, kisvárosi kulturális közösségek szétverésével, betiltásával. S helyettük – akár erőnek erejével is – új, haladónak tartott szellemiségű közösségek létrehozásával, és a munkáskultúra hagyományos közösségeinek erősítésével. Az ötvenes évek közepétől azonban már – alapvetően a klebelsbergi, a húszas-harmincas évek (közoktatás melletti) kulturális építkezési eredményekre támaszkodva, és nem (mint a ma oly’ divatos történelemhamisítók állítják) „szovjet mintát” követve (!) – megindult a művelődési ház- és könyvtár-építési mozgalom. Megteremtették a kulturális szakemberképzés főiskolai, egyetemi szintjeit, kialakították a közgyűjtemények, a közművelődés országos hálózatait, kijelölték nemzeti intézményeit. A kulturális javak (könyvek, mozik, színházak, koncertek, művészeti és ismeretterjesztő előadások, kiállítások) olcsón vagy ingyenesen váltak mindenki számára elérhetővé. Újraalkották a kulturális jogi, igazgatási rendszert. Összegezve: megállapítható, hogy mindezek hosszútávra ható eredmények voltak a mindennapi élet, a helyi társadalom, a nemzet egésze kultúrájának bővítése, mélyítése, színesítése terén.

A gazdag amatőr művészeti – egyre civilebb – közösségek, klubmozgalmak és közösségek, színvonalas fesztiválok, jó minőségű ismeretterjesztés, eredményes kulturális kísérletek jellemezték a hetvenes-nyolcvanas évek közművelődési intézményeinek többségét. Sikeres olvasási mozgalmak, modern szolgáltatási rendszerek a könyvtárak munkáját. Egyre nyitottabb, a közönséget vonzó kiállítási tevékenységek, növekvő hazai-nemzetközi elismertség a kutatásokban

tették ismertté a múzeumok, a levéltárak javát. S ekközben folytatódtak a korábbi évtizedeket reprezentáló kulturális közintézmény-fejlesztési, építési programok.

Párthatározatot, 1976-ban pedig törvényt alkotott a hatalom a széles értelemben vett (a közgyűjteményeket is magába foglaló) közművelődés politikai és jogi támogatásáról. Óhaj-törvényt persze, amely elsősorban az állampolgárokra rótt művelődési kötelezettségeket – de mégis törvényt. A politikai-gazdasági ellentmondások, a társadalmi szintű hipokrizis, az aczéli három T-nek az idő haladásával együtt puhuló, de azért mégis létező uralmai mellett jól mutatja a művelődés valóságának kétarcúságát, hogy a kulturális közintézményeket, tevékenységeket, és az ott dolgozókat a rendszer mindvégig maradék-elven finanszírozta. (Annyival, amennyi a „fontos” feladatok pénzügyi igényeinek kielégítése után maradt a forrásokból). A kiválóan képzett, szakmájukat elhivatottan és eredményesen gyakorló kulturális szakembereket a rendszer „a nemzet napszámosaiként” kezelte. E státusz – a hivatalos hierarchián belüli alacsony presztízszen túl – azt jelentette, hogy kereseteik a szerény megélhetést biztosították ugyan, de a szellemi munka erőforrásainak újratermeléséhez szükséges többleteket sohasem.

E helyzetnek a komplex (fogalmakat, tevékenységeket, közintézményeket, finanszírozást és foglalkoztatást, valamint a dolgozók javadalmaztatását is magába foglaló) reformjáért küzdöttek a hetvenes-nyolcvanas évektől növekvő intenzitással a kulturális alapszolgálatok szakmai szervezetei és progresszív értelmisége. Tudva, hogy Magyarország jövője attól (is) függ, milyen kulturális alapellátást nyújt polgárainak. Ezért alapítottak a múzeumok, a művelődési intézmények, a könyvtárak, a levéltárak dolgozói 1989 áprilisában önálló, országos szakszervezetet is. Kifejezve a rendszer gyökeres átforgatásának akaratát, s a szakmák dolgozóinak összefogását.

Mindebből következően érthető, hogy a gazdaság és a társadalom feszítő ellentmondásait jól ismerő, a helyi társadalmak által – gyakran a hatalmi pozíciókban lévőkkel szemben – elismert kulturális szakemberek jelentős része maga is részt vett, aktív szerepet vállalt a rendszerváltozás előkészítésében. Vagy (mindig politikai kockázatot is vállalva) „csak” teret adott a közösségek, a fórumok, az ellenzéki képviselők számára. A művelődési házak, könyvtárak így váltak az 1989-90-es rendszerváltozás létrehozásának alapintézményeivé.

A kulturális alapszolgáltatásokban dolgozó, progresszív gondolkodású, vezető értelmiség többsége azt akarta a rendszer változásától, hogy a kultúrában mindig

túlsúlyos politikai uralmat leváltta, háttérbe szorította a legjobb szakembereket használó, reformpárti, a társadalom egésze fejlesztését szolgáló szakszerűség. A kultúrát úgy értelmezve, mint a minden társadalmi réteg számára biztosított – gazdasági, szociális esélyteremtést nyújtó, s a mindennapi élet gazdagítását, társadalmi, politikai érdekérvényesítését segítő – erőforrást.

A szakmák azt várták el, hogy mindegyik párt politikája garantálja a kulturális alapellátás tevékenységeinek, helyi és országos közösségeinek, intézményeinek szabadságát. Szakmai alapon meghatározott állami és önkormányzati feladatok szerinti, döntő többségben közintézményi, normatív és feladatelvű, többszörös finanszírozású, feladatalapú foglalkoztatású, a közfeladat-ellátás társadalmi jelentőségéhez méltó béreket adó rendszerben. Pártatlan jogi és igazgatási környezetben.

Nem ez történt. A hatalomhoz jutott pártok szakismeretekkel nem rendelkező vagy félművelt, de kormányzati-igazgatási pozíciókat szerzett felső vezetői (a jól ismert történelmi példákhoz megfelelően) szembefordultak a kulturális alapellátással, és a szakemberek többségével is. Mindazzal és mindazokkal ami, és akik hatalomba segítették őket.

A „régii” kulturális párthatározat, a korábbi törvény – visszavonás nélkül is – hivatkozhatatlan, érvénytelen volt. A központi és helyi igazgatás jogi, legitimációs alapjai megrendültek. A kulturális alapellátás/alapszolgáltatások, a működő, komplex rendszer kiszolgáltatottá vált az egy-pártit felváltó többpárti pártpolitikáknak, és azok – tisztelet a ritka kivételeknek – jobbára dilettáns képviselőinek.

Az 1990-ben hatalomhoz jutott kormányzat a XX. század húszas-harmincas éveinek reinkarnációjára törekedett. A „visszapillantó tükörben” látott képre figyelve vezette „előre” az ország kocsiját – szakadékba is juttatva azt. Ostoba, hazug támadások, a kulturális közintézményrendszerek megalapozatlan politikai leminősítései, a dolgozók kirekesztései, elbocsájtásai következtek mindebből. A közfeladatok megoldatlanok, a szakmai elvárások teljesítetlenek maradtak.

A félművelt központi hatalom megpróbálta bezárni a művelődési házak, könyvtárak egy részét, ám a helyi művelődés történetét a kormányzatnál jobban ismerő, a kulturális közintézmények alapítását, működését a XIX. század utolsó harmada óta aktívan támogató helyi társadalom, és az önkormányzativá vált testületek megvédték, nyitva tartották.

Az időközben erőssé, országosan reprezentatívvá vált, több mint 18 ezer tagot tömörítő szakszervezet, amely az 1995 után tömegessé vált tiltakozások erős szervezője, mindezekkel szemben „ellentámadást” indított. Érdek és értékvédő munkájához csatlakozott minden jelentős szakmai szervezet is. Kidolgozott és együttesen képviselt javaslatokat tettek le mind a szakminisztérium, mind a kormány asztalára. Megtalálták azokat a képviselőket, akik a bizottságokban vagy a plenáris üléseken hangot adtak mind az elégedetlenségeiknek, mind a kiútra tett javaslataiknak. S amikor 1996-ban a kormány felismerte, hogy kompromisszumra kell jutnia a társadalommal (a „Három éves közalkalmazotti megállapodás” útján), akkor a szakszervezet – mint a Megállapodás egyik megfogalmazója – kötelezettséget fogadtatott el a kulturális szaktörvények megalkotására. Ez a kormányzati kötelezettségvállalás így hangzott:

„A Felek

- egyetértenek abban, hogy az állami és önkormányzati feladatokat, e feladatok ellátásának módját és finanszírozását, és ennek foglalkoztatási garanciáit törvényekben kell rögzíteni,
- ennek érdekében együttműködnek a könyvtári, a múzeumi, a közművelődési törvények megalkotásában, továbbá a levéltári törvény szükséges módosításában, a Kormány pedig kötelezettséget vállal arra, hogy a kidolgozott és egyeztetett törvényjavaslatokat 1996 folyamán benyújtja az Országgyűlésnek,
- egyetértenek azzal, hogy a személyi jövedelemadó 1 %-a az adózó választása alapján az általa megjelölt kulturális célra is fordítható legyen, az erre vonatkozó részletes szabályozás kialakításában együttműködnek,
- kifejezik érdekeltségüket a Nemzeti Kulturális Alap működésével összefüggő szabályozás továbbfejlesztésében és az Alap számára további források felkutatására irányuló erőfeszítésekben.”

Ám az 1996-os év úgy telt el, hogy a kormány egyeztetett ugyan, de szociális partnere által elfogadható szövegű törvényjavaslatot nem terjeszthetett elő. Így ment mindez 1997 tavaszáig, amikor – megelégedve a meddő levezést, és a Megállapodás felmondását is fontolóra véve – a szakszervezet elnöke „végső” levelet írt a miniszterelnöknek, majd személyesen is felkereste őt. A tárgyaláson a miniszterelnök vállalta – közeledett a kormányzati ciklus vége –, hogy szoros határidőt ad szakminiszterének egy egyeztetett, elfogadható, de nem négy,

hanem csupán egy, minden szakterületet magába foglaló törvényjavaslat megalkotására. Cserébe viszont azt szabta feltételül, hogy az elnök fogalmazzon minden parlamenti frakció számára egy Nyilatkozatot, s azt írassa is alá a frakcióvezetőkkel. E Nyilatkozat biztosítsa a kormányt arról, hogy a képviselők a törvényjavaslat tárgyalása számára a kivételes eljárást (4/5-ös többséggel) megszavazzák. A törvényt így, plenáris vita nélkül, még 1997-ben el tudja fogadni az Országgyűlés – teljesítve a Megállapodást.

A hat-párti Parlament öt frakcióvezetője azonnal aláírta a Nyilatkozatot, amit a miniszterelnök megkapott. Rövidesen elkészült a megfelelő törvényjavaslat is. Az Országgyűlés 84 százalékos többséggel (jóval 4/5-öd felett) fogadta el a kivételes eljárást. 1997. október 1-én megkezdődött törvényjavaslat megvitatása a Kulturális és Sajtó Bizottságban. A kivételes eljárás azt jelentette, hogy kizárólag e Bizottságban folyhatott módosító indítványok tárgyalása, és döntés azok elfogadásáról vagy elvetéséről. Az Országgyűlésnek ezután vita nélkül kellett szavaznia a törvényről. Egy gombnyomással a bizottsági összesített módosítóról, és eggyel a módosításokkal egybeszerkesztett törvény egészéről. Ez 1997 decemberében történt meg, több mint 4/5-ös többséggel.

A kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény (amit a köznyelv kulturális alaptörvénynek nevez) alapvető, reformértékű változást indított el a négy szakmai területen. A fogalmak tisztázásában, tevékenységekben, az intézményekben – múzeumokban, könyvtárakban, közművelődési intézményekben, levéltárakban –, az állami, önkormányzati finanszírozásban, a feladatalapú foglalkoztatási követelmények kidolgozásában, s a vezetés képzettségi kritériumainak meghatározásában.

A szakmák számára a legfontosabb az volt, hogy a tevékenységek főbb szakmai területeit, szakmai sarokpontjait, kötelezettségeit megfogalmazta a törvény. Ezzel esély nyílt arra, hogy kivonhassák azokat politikai viták címkézései, megbélyegzései, lejáratai alól. A társadalom, főként a helyi társadalom által vált nyertessé, hogy kimondatott: a kulturális alapellátás közszolgálat. Minden polgár számára – anyagi, szociális, etnikai, és minden egyéb helyzetétől függetlenül – alanyi joggal jár a jó színvonalú kulturális alapszolgáltatás.

A törvény erejénél fogva elsődlegessé, fontossá váltak az állami, önkormányzati közintézmények. Ez annak az esélyét teremtette meg, hogy – a szakmák további érdekérvényesítő munkáját is igénybe véve persze – eztán el lehessen vetni a

felelőtlen, szakmaiatlan, de addig burjánzó „kulturális” vállalkozások továbbterjeszkedését. A trükközést állami és önkormányzati források tárt (vállalkozói, politikusi) zsebekbe való átjátszására. Azt lehetett mondani ezt követően a „közhasznú” társaságok, kvázi non-profit formák, kiszervezést kezdeményező vállalkozóknak, hogyha mindenképpen állami, önkormányzati intézményt és forrást használnának, tegyék azt átláthatóan, szakmai és foglalkoztatási felügyelettel értékelhetően.

A kulturális finanszírozást – az önkormányzati közgyűjteményi, közművelődési normatívát, a tevékenységfinanszírozást, s a központi, országos tevékenységeket és intézményeket is – megduplázta a költségvetés. Fontos érdekeltégi rendszert is kapcsolva hozzá. Ennek a lényege: minden önkormányzati plusz egy forint mellé az állam is vállalta, odatesz még egy forintot, így ösztönözve a helyi források növelését.

A törvény megalkotása, és annak hatályba lépése pozitív társadalmi, szakmai következményeket vont maga után. Ám 1998-ban kormányváltás következett. Ez, bár a Fidesz is megszavazta, sok kedvezőtlen tartalmú módosítást jelentett a törvényben. A 2002-2010 közötti MSZP-SZDSZ kormányok elmulasztották „visszamódosítani” a törvényt az eredeti alkotói szándék szerint. Sőt, maguk is gyarapították a blöffök számát: az ún. non-profit kft-k, s más „vállalkozási” formák térnyerésének elősegítésével. 2010 óta a Fidesz és koalíciós partnere tovább erodálta a közösségi érdekek, értékek történeti, társadalmi jelentőségű egyensúlyát a kulturális alapellátásban.

Ezért most – a kulturális alaptörvény (vissza- és) újraalkotásával – az a feladat, hogy:

- 1) a közgyűjteményi-közművelődési szakmai fogalmak rögzítése újból megtörténjen,
- 2) a kulturális alapellátás/alapszolgáltatás állami és önkormányzati közfeladatait pontosan, végrehajthatóan rögzítse a törvény,
- 3) ezért a kulturális alapellátás közintézményeinek prioritást és a szakmai alapú hálózatokat (ország, megye, város, kistérség, falu) kell professzionalizálni, hogy minden településen alapkötelezettségként jelenjen meg a kulturális közintézmény fenntartása (önállóan vagy több község közös működtetésében), amiben természetes módon működnek a civil szervezetek, egyesületek, alkotó-

művelődő közösségek is, felsőfokú szakmai végzettségű igazgató által vezetett intézményi keretben,

4) ehhez a fenntartóknak állami, címzett, kötött felhasználású normatív, illetve (országos intézmények esetében) közvetlen költségvetési támogatás és tevékenységi (többcsatornás) támogatási formák kell nyújtsanak működési, tevékenységi és személyi bérfizetési biztonságot,

5) feladatalapú (szakmai számításokon alapuló) foglalkoztatás és újraélesztett egyetemi-főiskolai szakmai képzés tegye stabilá a tevékenységek folytatását, fejlesztését, új közszolgálati bérrendszer szolgálja a jó színvonalú megélhetést,

6) rendezett munkaügyi és szakmai szervezeti kapcsolatok, országos, szakmai, megyei, városi, kistérségi, falusi érdekegyeztetés tegye folyamatossá az információk cseréjét, az e területekre vonatkozó döntések előkészítését, a jogos érdekek érvényesíthetőségét.

Húsz évvel a törvényalkotás után újból össze kell fogni. Cselekedni kell minden érintettnek az 1997-ben megteremtett értelmes rend helyreállításáért, továbbá a harmadik évezred korszerű, a társadalom egészét és minden tarját egyaránt szolgáló – a meglévő alapok továbbfejlesztésével működő – közgyűjteményi-közművelődési tevékenységi és közintézményi rendszer létrehozásáért.

A szerző a KKDSZ alapító elnöke (1989-2002), közszolgálati kormány megbízott államtitkár (2002-2006), társadalomkutató